

Jan Fontijn
ONRUST

Het leven van Jacob Israël de Haan, 1881-1924

2015

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

‘Rusten in ’t leven kan ik niet.’
– Jacob Israël de Haan

Voor Charlotte

Proloog en dankwoord

Op 30 juni 1924 werd Jacob Israël de Haan, tweeënveertig jaar oud, in Jeruzalem doodgeschoten. Drie revolverschoten maakten een einde aan het leven van een talentvolle schrijver en een controversiële persoonlijkheid. Nationaal en internationaal was men verbijsterd over de moord. Hoe was het mogelijk dat een productieve dichter, een bekend jurist en een uiterst bekwame journalist zomaar in de straten van Jeruzalem werd doodgeschoten? Wie was de moordenaar? Wat waren zijn motieven?

Een biografie is ‘an instrument of historical justice’. Deze opvatting van de bekende Engelse biograaf Richard Holmes is ook de mijne. De biografie is een uniek genre om iets recht te zetten wat anderen over een persoon en zijn leven beweerd hebben. Een belangrijke drijfveer voor mij om deze biografie over Jacob Israël te schrijven is het beeld recht te zetten of te nuanceren dat anderen over De Haans leven en persoonlijkheid beweerd hebben.

Toen in 1954 Garnt Stuiveling als voorzitter van het Jacob Israël de Haan Genootschap bij de dertigjarige herdenking van de dood van De Haan aan Abel Herzberg vroeg of hij ‘over een joods-cultureel aspect van Jacob Israël De Haan’ wilde spreken, weigerde deze. Herzberg schreef hem dat zijn oordeel over De Haans werk en leven sterk negatief was. ‘Ik denk daarbij niet in de eerste plaats aan zijn door en door verraderlijke natuur. Voor mij geldt vooral dat hij, ondanks de schijn van het tegendeel, met joodse cultuur hoegenaamd niets te maken heeft. Hij is geen “joods” dichter geweest. Hij heeft van een joodse geesteshouding niet alleen nooit iets begrepen, hij heeft er ook geen deel aan gehad. Zonder twijfel was hij bezielde door zoiets als een moederverlangen. En zonder twijfel was zijn moeder een Jodin. Maar dit was toevallig. In de levensstroom die men de jood-

se zou kunnen noemen is De Haan nooit opgenomen. Hij vermocht deze niet te naderen en dat moet hij ook hebben gevoeld. Vandaar het cerebrale, het geforceerde van zijn gedichten. Vandaar ook zijn verraad.’

Aldus het oordeel van Herzberg, zionist in hart en nieren en jarenlang voorzitter van de Nederlandse Zionistenbond.

Maar tegenover de misprijzende beoordeling van Herzberg zijn er uiterst lovende woorden van anderen, zoals die van de Vlaamse schrijver Gerard Walschap, die in 1924 bij de dood van De Haan onder andere schreef: ‘Dàt is hij voor alles geweest: een diep levend mensch, de menscheljkste mensch. (...) Dichter zijn is eerst mensch zijn. Groot is een dichter naarmate hij diep en echt menscheijk is en diep menscheijk zich uit.’ De dichter Jacques Bloem schreef over hem: ‘Jacob Israël De Haan was één ding overduideijk niet: een burger. Daarvoor had hij oneindig te veel geest, oneindig te veel hart. Hij was een van die menschen, die met een intellect als weinigen en een werkkraft, die aan het onbegrijpelijke grenst, geen carrière maken, omdat zij elk oogeblik bereid zijn, de verkregenheden als stof van hun schoenen te schudden; een zonderling, van wien men alles kon velen, als men zijn gevoel voor humor deelde; bovenal: hart van goud dat – weinig eigenschappen lijken mij zóó hoog in een mensch aan te slaan – geen oogeblik dupe van de menschen was en ze toch altijd met zijn gedesabuseerde goedheid tegemoet trad.’ Gerrit Komrij plaatste hem onder de grootsten van de Nederlandse dichters.

Om aan te geven hoe positief of negatief op De Haan gereageerd werd, zou ik door kunnen gaan met citeren. De vele tegenstrijdige oordelen over hem maken het voor mij als biograaf niet gemakkelijk. Ik zal, of ik wil of niet, in mijn biografie ten slotte een oordeel moeten vellen.

De biograaf bevindt zich in een bijzondere positie. Hij schrijft een levensverhaal van geboorte tot dood. Het is een verhaal dat soms samenhang lijkt te bezitten en waarin bepaalde patronen zijn te ontdekken. Voor De Haan zelf was het schrijven van een biografie niets anders dan – en ik citeer hem nu ‘het weglaten van hetgeen uit een bepaald oogpunt niet belangrijk is. Met andere woorden: geschiedenis schrijven is niet anders dan scheiding maken tusschen het wezenlijke en bijkomstige. De keuze van het wezenlijke hangt dus af van de opvattingen van den biograaf’.

Dat is allemaal waar. Maar hoe moeilijk is het om in het leven van De Haan ‘het wezenlijke’, een duidelijke samenhang, een georganiseerde eenheid van gedrag te ontdekken! Of die eenheid moet het gebrek aan een-

heid, de onrust, zijn. In De Haans leven is onrust het sleutelwoord. Die onrust manifesteerde zich op allerlei niveaus: psychisch, sociaal, politiek, literair, fysiek, religieus, filosofisch. Het meest kenmerkende van zijn leven is dat er steeds sprake is van een breuk. Wat opgebouwd werd, wordt steeds weer afgebroken. Het wezenlijke, de samenhang in dat leven, is de altijd aanwezige neiging tot verandering, het ontbreken van continuïteit in zijn gedrag en leven, het kameleontische van zijn persoonlijkheid. In dat opzicht leek hij precies op zijn grote vriend Frederik van Eeden. Evenals Van Eeden was De Haan uitermate productief als dichter, romancier en journalist, en interesseerde hij zich voor de significa, een tak van de taalwetenschap. Daarbij was De Haan na zijn carrière als onderwijzer een getalenteerde jurist.

In *Tederheid en storm* (2012) schreef ik dat De Haans onrustige leven mij soms voorkomt als een Griekse tragedie waarin zich stap voor stap het noodlot voltrekt. Zijn leven eindigde met een moord. Het was een moord waarbij politieke doeleinden primair waren, een moord die onlosmakelijk verbonden is met de politieke geschiedenis van Palestina na de Eerste Wereldoorlog. Mijn intentie in deze biografie is om zo veel mogelijk die politieke context van zijn leven en dood aan de orde te stellen. Politieke context is ook noodzakelijk om het leven van De Haan als socialist, geëngageerd schrijver en polemist beter te begrijpen. Het schetsen van een sociale en culturele context is verder nodig om inzicht te krijgen in De Haans leven als Jood en homoseksuel in het begin van de twintigste eeuw.

Tijdens het schrijven heb ik me dikwijls afgevraagd of De Haan een biografie over hem op prijs gesteld zou hebben. Het feit dat hij zijn vrienden en andere correspondenten verzocht zijn brieven aan hen te vernietigen zou er onder andere op kunnen wijzen dat hij van een biografie over hem niet wilde weten. Natuurlijk speelde daarbij ook een rol dat hij als homoseksuel en als politiek agitator kwetsbaar was. Brieven konden tegen hem gebruikt worden. Ook de homoseksuele Engelse schrijver Auden spoorde in zijn testament zijn vrienden aan zijn brieven te vernietigen. Dat bij dat verzoek om zijn brieven te vernietigen bij De Haan meespeelde dat hij sceptisch was over het genre van de biografie, geloof ik niet. Sceptis over het genre van de biografie, die ook te vinden is bij schrijvers als Yourcenar, Nabokov en Auden, heb ik niet in zijn publicaties aangetroffen. Gelukkig zijn niet alle correspondenten op zijn verzoek ingegaan om de correspondentie te vernietigen. Zo zijn De Haans brieven aan zijn vriend

Frederik van Eeden en aan Albert Verwey bewaard gebleven.

Verder beschikken we over een belangrijke sleutel tot De Haans persoonlijkheid: zijn literair werk. Hij schreef zeer persoonlijke gedichten en schreef bovendien naast korte verhalen twee opzienbarende romans, *Pijpe-lijntjes* en *Pathologieën*, waarin hij zijn ideeën en gevoelens over homoseksualiteit en sadomasochisme op literaire wijze vormgeeft. Aan Van Eeden schreef hij dat zijn kwatrijnen alles uitbeelden wat hij leed, hoopte en vreesde, beter dan hij het in zijn brieven zeggen kon, en dat wie zijn onbewuste wilde kennen, zijn kwatrijnen moest lezen, waarin verlangen, droom, angst voor het leven, angst voor de dood, vertwijfeling, berusting en vooral onrust voorkwamen. De kwatrijnen zijn De Haans dagboek, zijn autobiografie, zo men wil.

Een soort combinatie van dagboek, autobiografie en persoonlijke journalistiek zijn voor de biograaf de unieke feuilletons die De Haan in verschillende kranten schreef, met name in het *Algemeen Handelsblad*. Dankzij die krantenstukken zijn we in staat de laatste vijf jaar van De Haans leven te volgen toen hij in Palestina verbleef. Niet alleen zijn politieke ideeën komen ruimschoots aan bod in zijn feuilletons, maar ook zijn levensvisie, zijn woede, zijn tederheid en zijn angsten. Ze zijn soms uitvoerige bewerkingen in proza van zijn beknopte kwatrijnen.

In deze biografie zullen de zeer heterogene milieus waarin De Haan gedurende zijn leven verkeerde een belangrijke rol spelen: het Joodse gezin, de wereld van het onderwijs, van de literatuur, van het socialisme, van de universiteit, het milieu van de zionisten, de Joodse orthodoxie en de Arabieren, en last but not least de wereld van de homoseksuelen. Bij de beschrijving van die milieus staat in de eerste plaats de wijze waarop De Haan op die milieus reageerde in woord en daad centraal. Het gaat om wat Dresden in *De structuur van de biografie* het 'milieu vécu' noemt, het milieu zoals het door De Haan is 'geleefd'. We kunnen daarbij bepaalde kenmerken in zijn reacties op die milieus constateren, die bij elkaar de kern van De Haans publieke persoonlijkheid vormen.

Over de functie van verklaren in de biografie kan ik herhalen wat ik hierover schreef in de 'Inleiding en verantwoording' van *Tweespalt* (1990), het eerste deel van mijn biografie over Van Eeden: 'Dresden moet in zijn studie niets van verklaren hebben. Verklaren betekent dat men algemene oorzaken noemt, die het individuele leven bepalen. En dat reduceert het leven. Zijn grootste bezwaar is dat door verklaren het raadselachtige in het

leven verdwijnt. Dresden vindt dat men van een biograaf mag eisen dat hij de kring van onzekerheid en onbepaaldheid en raadselachtigheid, die het in werkelijkheid had ook in de biografie handhaaft.’

Ik ben het gedeeltelijk met Dresden eens. Als biograaf weten we echter soms meer dan de held. We weten hoe een leven zich ontwikkelt en afloopt; we kunnen soms leidmotieven in zijn leven zien, die hijzelf maar ten dele opmerkte.

Uiteindelijk ben ik in deze biografie op zoek gegaan naar de drijvende, verborgen krachten in De Haans leven, een hoogst enerverende en ingewikkelde bezigheid. Als biograaf van de zeer gecompliceerde De Haan ben ik me er steeds van bewust geweest dat ik vaak met één been op het massieve graniet van de feiten rustte, terwijl ik met het andere been de roekeloze stap zette in de richting van de ongrijpbare regenboog van zijn persoonlijkheid.

Mijn belangstelling voor De Haans leven en persoonlijkheid ontstond toen ik in de jaren zeventig van de vorige eeuw over Carry van Bruggen publiceerde, de zuster van Jacob Israël de Haan. Haar leven was nauw verbonden met dat van haar broer. Die belangstelling werd groter toen ik mijn biografie schreef over Frederik van Eeden, die jarenlang de beste vriend van De Haan was, en ik me daartoe verdiepte in de fascinerende cultuur van het fin de siècle. Wat het betekende om in die tijd homoseksueel te zijn, werd me steeds duidelijker toen ik over het werk van De Haans tijdgenoot, Louis Couperus, publiceerde.

De laatste jaren van De Haans leven speelden zich af in het onrustige politieke klimaat van Palestina na de Eerste Wereldoorlog, waarin Joden en Arabieren in politiek opzicht vaak lijnrecht tegenover elkaar stonden. Het is een belangrijke episode in de geschiedenis van het Midden-Oosten. Door mijn verblijf vele jaren geleden in Israël, Irak en Iran heb ik grote belangstelling voor de politieke geschiedenis van het Midden-Oosten gekregen. Een deel van de kennis die ik toen heb opgedaan heb ik in deze biografie kunnen gebruiken bij de beschrijving van de politieke problemen waarmee De Haan tijdens de laatste jaren van zijn leven geconfronteerd werd.

Dankwoord

Ik heb deze biografie mede kunnen maken dankzij al het onderzoek dat in de afgelopen jaren door anderen is verricht.

In 1967 publiceerde Jaap Meijer een biografie over De Haan. Meijer verkeerde in de unieke positie dat hij nog enkele personen die De Haan gekend hebben heeft kunnen spreken. Het was pionierswerk dat hij verrichtte, maar dat neemt niet weg dat zijn boek belangrijke omissies vertoont. Soms vermeldde hij zijn bronnen niet. Verder was in zijn boek het belang van de homoseksualiteit in het leven van De Haan zeer onderbelicht, werd er geen recht gedaan aan het volgens mij unieke van De Haans gedichten en proza, en was het onduidelijk welke plaats De Haans literair werk innam in de literaire stromingen van die tijd.

Het uiterst boeiende leven van De Haan heeft vele mensen geïnspireerd om over facetten van zijn leven en persoonlijkheid te schrijven. Een aantal van hen wil ik hier noemen. Allereerst Ludy Giebels, die na haar studie over het Nederlandse zionisme belangrijk onderzoek verrichtte naar het leven van De Haan in Palestina. Uniek was het project waarin ze de honderden bijdragen van De Haan in het *Algemeen Handelsblad* op internet toegankelijk maakte. Ik heb van die feuilletons veelvuldig gebruikgemaakt.

Ik had mijn biografie niet in vier jaar kunnen voltooien zonder het werk dat de in 2003 overleden Jef Sprankenis verrichtte. Hij had in België de literatuur van De Haan leren kennen via de Belgische schrijver Georges Eekhoud, een vriend van De Haan. Hij verplaatste vervolgens zijn onderzoeksterrein naar Nederland, waar hij Marijke Stapert-Eggen leerde kennen, met wie hij vruchtbaar samenwerkte. Ik heb bij het schrijven van mijn biografie ruimschoots gebruik kunnen maken van de documenten die Sprankenis in die jaren verzamelde en die zich dankzij de medewerking van de onvergetelijke antiquaar Louis Putman in het archief van de Bijzondere Collecties bevindt.

Het was de grote verdienste van Rob Delvigne en Leo Ross dat zij beiden onvermoeibaar bezig zijn geweest om brieven en literair werk van De Haan te publiceren en te annoteren en om verder met name de werken uit de decadente periode van De Haan onder de aandacht te brengen. Hun dissertatie over De Haans brieven en hun publicaties over De Haan waren voor mij van groot nut.

Dankzij de nationale en internationale homostudies zijn allerlei facet-

ten van De Haans persoonlijkheid voor mij helder geworden en kregen deze een duidelijker context.

Een grote weldaad was het voor mij dat ik het grootste gedeelte van mijn onderzoek kon verrichten in de bibliotheek van de Bijzondere Collecties in Amsterdam, waar ik dagelijks gebruik kon maken van de hulp en medewerking van de conservator Rachel Boertjens. Dat ik aan dit project begonnen ben en volgehouden heb, heb ik vooral te danken aan de stimulans van Garrelt Verhoeven, hoofdconservator van de Bijzondere Collecties in Amsterdam en thans werkzaam in Leuven. Dank ben ik ook verschuldigd aan de heer Jacob Polak voor de bibliografische informatie, aan Sytze van der Veen voor het verzamelen van illustraties, waarbij hij geholpen werd door Hein Aalders van *De Parelduiker*, door Ton Bruins, Klaas van der Hoek en Pieter Kuiper van de Bijzondere Collecties, door Henk Geluk van de Stichting Shaare Zedek en door Jan de Jong en Chang-Chi-Ying van Uitgeverij De Buitenkant. Dank ook aan de Nederlandse antiquaren Fokas Holthuis, Nick ter Wal en Piet van Winden, die meededen aan de zoektocht naar illustraties. Antien Frets stelde foto's van haar grootvader Gerrit Pieter Frets beschikbaar, Ron Blom de foto van De Haan en Ferdinand Vliegen.

Dank ook aan Dina Goldschmidt-Klein en Tirtsa Safra-Vleeschhouwer van het Onderzoek naar de Geschiedenis der Nederlandse Joden te Jeruzalem.

Fred Fontijn in Smilde maakte mij vertrouwd met de plaats waar De Haan geboren is. De geestelijke en lichamelijke toestand van De Haan heb ik beter kunnen beoordelen dankzij de informatie van Dirk van de Wedden, Ria van Hes en Erik van Duijn. Dank ook aan Thijs Wierema, door de jaren heen stimulator van het De Haan-onderzoek, voor de mappen met documentatiemateriaal die ik kon raadplegen. Verder dank ik Daan Cartens van het Letterkundig Museum, die mijn biografie nauwgezet las. Toegang tot Hebreeuwse publicaties verkreeg ik dankzij de vertaalster Shulamith Bamberger.

Het is de grote verdienste van de Stichting Jacob Israël de Haan in al die jaren geweest dat het werk en het leven van de unieke persoonlijkheid van De Haan nog steeds zo'n belangstelling wekken. Dat dit genootschap mij indertijd vroeg deze biografie te maken, stemde mij verheugd. Ik dank dit genootschap voor het in mij gestelde vertrouwen.

HOOFDSTUK I

De jeugdijaren

1881-1895

De eerste jaren in Smilde en Gorredijk 1881-1885

Smilde, een langgerekte veenkolonie in Drenthe, bestaande uit twee lange rijen huizen, gebouwd aan beide oevers van de Drentse Hoofdvaart, die door draaibruggen met elkaar verbonden waren. Daar werd op zaterdag 31 december 1881 om vijf uur in de morgen Jacob Israël de Haan geboren.¹ Eerder dat jaar, op 1 januari, was er een meisje geboren, Caroline Lea gehe-ten, later bekend als de schrijfster Carry van Bruggen.

Smilde, dat in de eerste helft van de negentiende eeuw een belangrijke plaats in het Drentse Jodendom had ingenomen, telde omstreeks 1880 ongeveer 5000 inwoners van wie er 150 Joden waren. Dat aantal Joden liep in de loop der jaren snel terug. Typerend voor de teruggang was het besluit van de gemeente om de weekmarkten op te heffen, die indertijd juist waren ingesteld onder invloed van het groeiend aantal Joden. Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog woonden in Smilde nog ongeveer veertig Joden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden bijna alle Joodse bewoners van Smilde gedeporteerd en vermoord. Het kamp Westerbork ligt ongeveer vijftien kilometer van Smilde.

Twee jaar voor Jacobs geboorte was het gezin De Haan vanuit Amsterdam naar Smilde gekomen. Vader Izak de Haan, veertig jaar oud, kort daarvoor geslaagd voor de derde rang van godsdienstonderwijzer, was in Smilde benoemd tot *gazzen*, de voorzanger van de kleine joodse gemeente.

De eerste tijd van het verblijf van Izak en zijn vrouw Betje Rubens in Smilde moet niet gemakkelijk geweest zijn. De overgang van het drukke Amsterdam naar het stille dorp Smilde zal groot zijn geweest. Kort na el-

Het langwerpige gebouw aan de vaart is het voormalige sjoeltje van Smilde.
 Het huis van de gazzen, tevens geboortehuis van Jacob Israël de Haan,
 maakte vermoedelijk deel uit van het gebouw.

kaar stierven een paar maanden na hun geboorte in Smilde twee dochters, Jetje en Betje. Het echtpaar De Haan had een jaar eerder in Amsterdam al twee kinderen vlak na de geboorte verloren. Een derde kind, Duifje Esther geheten, bleek verstandelijk gehandicapt. Uit zijn eerste huwelijk met de in 1874 gestorven Johanna de Vries had Izak de Haan twee kinderen, Joseph en Elisabeth.

Wat Izak in Smilde aantrof was een eenvoudige plattelandssynagoge, die in 1846 gebouwd was en die schuin tegenover het achtkantige gebouw van de hervormde kerk aan de overkant van de vaart stond. Kort daarna werd er een begraafplaats aangelegd en een joodse school gebouwd. De synagoge zou in 1944 afgebroken worden toen de Duitsers een breed schietveld nodig hadden.

Vader De Haan verdiende als gazzen een schamel loon. Hij was even arm, even sjofel, als de gemeenschap waartoe hij en Betje behoorden. Dat Izak een benoeming kreeg in Smilde is mogelijk te danken geweest aan Mozes Koekoek, de gazzen van Hoogeveen, een man die zich inzette voor

de emancipatie van de joden. Mozes was getrouwd met Lotje de Haan, de oudste zuster van Izak. Ook in latere jaren heeft Mozes zich voor Izak ingezet wanneer deze het weer eens te bont had gemaakt.

De joodse school waar vader De Haan godsdienstles gaf aan de kinderen stelde niet veel meer voor. De school had het enkele jaren zonder gazzen moeten doen. Hij deed met de weinige kinderen zijn best. Toen in juli 1880 de leden van de plaatselijke schoolcommissie samen met de rabbijn-inspecteur voor de jaarlijkse inspectie kwamen, vonden ze dat de kinderen sinds de laatste inspectie goede vorderingen hadden gemaakt. ‘Hun onderwijzer, den heer I. De Haan, zal in deze verklaring zeker een prikkel gevonden hebben, om op den ingeslagen weg voort te gaan,’ schreef men in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant*.²

Izak de Haan was in vele opzichten een wonderlijke man. Hij was ambitieus, was gauw aangebrand, hij had lef en kon scherp uit de hoek komen – eigenschappen die zijn zoon Jacob later ook in hoge mate zou tentoonspreiden. Voordat Izak gazzen in Smilde werd, had hij van alles geprobeerd om aan de kost te komen. Hij was zonder veel succes koopman geweest, had zich aangemeld als vrijwilliger in het leger en was daarna een broodjeswinkel begonnen in Amsterdam. Nadat in 1874 zijn eerste vrouw Johanna de Vries overleden was, trouwde hij in hetzelfde jaar met Betje Rubens, die elf kinderen zou baren. Zij spoorde Izak aan voor godsdienstonderwijzer te studeren.

Betje was afkomstig uit een degelijke joodse familie. Een van haar voorvaderen was de grote Amsterdamse parnas Salomon Rubens geweest. De familie was gelieerd aan de Lehrens, een familie die internationaal bekend was om haar wijdvertakte liefdadigheid. De familie Lehren had grote lof geoogst dankzij de oprichting van de Pekiediem en Amarcaliem, een Amsterdamse organisatie die geld bijeenbracht voor de Joodse gemeenschap in Palestina. Salomon Rubens zou tot 1857 voorzitter zijn van de organisatie.³ In latere jaren zou Jacob Israël de Haan tijdens zijn verblijf in Palestina meermalen met die organisatie te maken krijgen.

Izak de Haan was een man die geen blad voor de mond nam. Toen hij als gazzen in de synagoge van Smilde de gebeden uitsprak op Jom Kipoer, de dag van berouw en verzoening, en enige kerkbestuurders nog even doorpraatten, stopte hij midden in het gebed. Er ontstond consternatie in de sjoel en men vroeg Izak waarom hij niet doorging met bidden. Izak antwoordde toen gevat: ‘Als mijn meerderen spreken, voegt het mij te zwijgen.’

Izak de Haan op latere leeftijd.

Soms kon hij grof uit de hoek komen. Toen hij een kinderloze vrouw bezocht, wilde hij een van zijn kinderen bij haar op schoot zetten. De vrouw wilde dat niet en zei: 'Past u op mijn batisten rok.' Izak, vader van een grote kinderschaar, reageerde met de woorden: 'Had U maar een bepiste rok...'⁴

Saillant is het verhaal hoe hij betrokken raakte bij een ongeluk in Smilde. Toen op maandag 28 november 1881 een vrouw met twee kinderen langs de vaart liep, viel een van hen, een jongetje van vijf jaar, geschrokken van een grote hond, in de Drentsche Hoofdvaart en dreef af naar het midden. Een timmerman sprong in het water en greep het kind, maar door de harde wind kon hij met het kind de oever niet bereiken. Een andere man

sprong nu ook in het water en reikte de timmerman een lange stok aan. Het aan de wal gebrachte kind gaf geen teken van leven. De moeder was wanhopig. Een arts was gewaarschuwd, maar nog niet gearriveerd. Izak liet het kind op een tafel leggen, ontkleedde het en probeerde het te laten braken. Het lichaam was niet erg opgezet. Na ongeveer vijftien minuten lukte het het kind weer te laten ademhalen, waarna hij het kind een beetje rum gaf. Daarna begon het kind dof te kreunen. Het slot van het verhaal was dat de jongen hem de volgende dag met zijn moeder kwam bedanken. Izak de Haan zond het verhaal van zijn optreden in extenso naar de Maatschappij van Drenkelingen te Amsterdam. Een paar maanden later ontving de burgemeester van Smilde een gouden medaille en een geldsom om die aan de gazzen uit te reiken. Grote opwinding in het dorp: de vader van de drenkeling wendde zich tot de maatschappij met de mededeling dat de gazzen de buit ten onrechte in de wacht gesleept had. De Haan, die wat geld best kon gebruiken, zei dat door zijn toedoen het kind was blijven leven. De burgemeester besliste toen: De Haan kreeg de medaille, de timmerlieden de geldsom.⁵ De Haan had het graag andersom gezien.

Izak de Haan leed met zijn grote gezin permanent geldgebrek en solliciteerde naar een vacature in Zaltbommel en Gorredijk. Hij zag er echter van af toen zijn salaris in Smilde verhoogd werd.

In april 1882 solliciteerde De Haan weer in Gorredijk. Hij moest op 14 mei een proefdienst houden, hij werd aangenomen en op 3 juli verhuisde de familie naar Gorredijk.

Het Friese Gorredijk, waar de Joden zich in de tweede helft van de achttiende eeuw voor het eerst hadden gevestigd, was al vanouds aantrekkelijk voor hen omdat er geen anti-Joodse beperkingen golden, zoals elders vaak het geval was. Rond 1800 was het aantal Joden in Gorredijk groot genoeg om een joodse Gemeente te organiseren. Er kwam een begraafplaats en in 1807 werd aan de Langewal een synagoge gebouwd met een opvallend torentje. Boven de deur stond in het Hebreeuws de tekst uit Numeri: *Hoe goed zijn uw tenten, o Jacob, uw woningen, o Israël*. In 1817 kwam er een school en een huis voor de godsdienstonderwijzer.

De Joden in Gorredijk waren voornamelijk vleeshouwers en handelaars in textiel en kleinvee. Hun aantal liep geleidelijk terug. In 1869 waren er 186 Joden, in 1899 nog 137.⁶ Gorredijk was in het begin van de negentiende eeuw een welvarende handelsplaats. Al voor de eeuwwisseling beleefde de turfgraverij in de omliggende venen zijn hoogtepunt en zakte omstreeks 1900 snel ineen.

De synagoge van Gorredijk, die in 1954 werd gesloopt.

Op grond van zijn getuigschriften had men in Gorredijk de illusie dat de keuze voor Izak de Haan een voortreffelijke was. Op de vergadering van de Kerkraad, het Schoolbestuur en het Bestuur van de *chewre* (gemeenschap) werd hij geïnstalleerd. De voorzitter sprak de hoop uit dat steeds eendracht en eensgezindheid tussen De Haan en de Gemeente zouden heersen. Izak bedankte voor de mooie ontvangst en hoopte dat de woorden van de voorzitter de gevoelens van allen zouden zijn. Mocht hij in zijn functies tekortschieten, dan hoopte hij dat dit hem gezegd werd. Hij besloot met de bede dat het verbond steeds een verbond van vrede mocht zijn. Na de 'hoogst genotvolle' vergadering bleef men nog een tijdlang bijeen.⁷

Maar toen ontstonden er moeilijkheden, die onder andere verband hielden met een zekere vrijzinnigheid van Izak de Haan en het conservatisme van de joodse Gemeente in Gorredijk. In de kille bestond er een demonische angst voor de 'vervloeking', waarbij Deuteronomium 28 werd voorgelezen: 'Vervloekt zal zijn de vrucht uws schoots en de vrucht uws lands, de voortplanting uwer koeien en de kudden van uw kleinvee.' Vader De Haan lachte om de angst van de plattelanders.

Daarnaast werd hem tot tweemaal toe verweten dat hij te laat kwam.